શાન્તિદાસ

સ્વદેશી વિષે એક સચોટ અસરકારક વાર્તા

:: લેખક ::

રા. હિ. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઇ
એમ. એ, એલ. એલ. બી.

:: પ્રસ્તાવના લેખક ::

રા. બા. ચિમનલાલ દલપતરામ કવિ, બી.એ.

: પ્રકાશક :

શ્રીરામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ, અમદાવાદ.

:: પ્રકાશકો ::

વિષ્ણુપ્રસાદ રતનરામ ઠાકોર
ખાડીઆ, [illegible]ભાઈની પોળ; અથવા
શ્રીરામકૃષ્ણભુવન, ગુજરાત સોસાયટી,
અમદાવાદ.

રસીકલાલ વાસુદેવ મ્હેતા
સાંકડી શેરી, હજીરાની પોળ; માનદ્
મંત્રીઓ, શ્રીરામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ,
અમદાવાદ.

ઠ શિક્ષણાર્થે

નિવેદન

આ આવૃત્તિ છપાવવાનો તમામ ખર્ચ શ્રીયુત્ ગોવિંદલાલ નરભેરામ ઠાકોરે તેમની પુત્રી ચિરંજીવી બ્હેન કુસુમના લગ્ન પ્રસંગે આપેલો છે જે બદલ હમો તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

સંવત ૧૯૯૬ના વૈશાખ સુદ આઠમ, બુધવાર તા. ૧૫-૫-૪૦

શ્રીરામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ
અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ચોથી] [પ્રત. ૨૫૦૦

મુદ્રક—રણછોડભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ.
મુદ્રણસ્થાન—નારાયણ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ભદ્ર અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના

"શ્રમણ નારદ" નું ન્હાનું પુસ્તક "શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ અમદાવાદ" તરફથી છપાવવાનું સમિતિના સેક્રેટરી રા. વિષ્ણુપ્રસાદે જ્યારે મને કહ્યું ત્યારે મેં તેમને ગુજરાતના આ જમાનાના આદ્યગુરૂ સદ્ગત્ અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ એમ. એ. એલ. એલ. બી.• નો આ "શાન્તિદાસ": નો લઘુલેખ જુદા પુસ્તક તરીકે છપાવી ગામડાંમાં વ્હેંચવા સૂચના કરી. રા. વિષ્ણુપ્રસાદે તેમના ખંતીલા સ્વભાવ પ્રમાણે તે લેખ મેળવ્યો અને તેને છપાવવાનો પ્રબંધ કર્યો, ત્યારે તેમના આગ્રહને લીધે બનતાં સુધી છાપે નહિ ચઢવાના મારા સ્વભાવ વિરૂદ્ધ પ્રસ્તાવના લખવાનું "આંગળી ચીંધ્યાનું પુણ્ય" મને પ્રાપ્ત થયું છે. તે મારૂં સદ્‌ભાગ્ય છે.

"શાન્તિદાસ" નો લેખ છપાવવાની સૂચના કરવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેની અસરને લીધે હું તે અરસાથી સ્વદેશીનો હિમાયતી અને વાપરનાર થયો છું. ત્યારપછી સ્વદેશીની વ્યાખ્યા કડક થઈ છે અને "સ્વદેશમાં પેદા થયેલા કપાસ, રેશમ, કે ઉનમાંથી હાથે કાંતી વણી તૈયાર કરેલું કાપડ એટલે ખાદી જ શુદ્ધ સ્વદેશી ગણાય છે."

સ્વામિ વિવેકાનંદે સ્વધર્મ, સ્વદેશ, અને દરિદ્રનારાયણની સેવાનો ઉપદેશ તેમની જુસ્સાદાર લાક્ષણિક શૈલીમાં આખા હિંદસ્તાનમાં કર્યો; અને મહાત્મા ગાંધીજીએ સંગઠ્ઠન, પ્રચાર, અને પોતાના જીવન દૃષ્ટાન્તથી, સ્વામિજીએ વાવેલા તે વૃક્ષ ઉપર સુંદર ફળ આણ્યો, અને સમજાવ્યું કે હિંદુસ્તાન શહેરમાં નહિ પણ ગામડાંમાં છે; અને તેના ઉદ્ધાર સિવાય દેશનો ઉદ્ધાર નથી. અને તેને માટે રાજ્ય કારણથી પર "અખિલ હિંદ કાંતનાર મંડળ," અને "અખિલ હિંદ ગ્રામ ઉદ્યોગ મંડળ" એવાં બે મંડળ સ્થાપ્યાં. અને ત્યારપછી દેશના આઠ પ્રાન્તમાં મહાસભા સરકાર થવાથી તે પ્રવૃત્તિને વેગ મળ્યો. અને તેને અંગે પ્રાથમિક શિક્ષણ

અને તેના વિભાગ તરીકે પ્રૌઢ શિક્ષણને ઉત્તેજન મળ્યું. તેને લાયક સરળ, રસિક, અને બોધક સાહિત્યનો અભાવ છે, એ નિર્વિવાદ છે. તેવે સમયે "શાન્તિદાસ" નું લઘુ પુસ્તક થોડે અંશે એ ખોટ પુરી પાડશે.

શાન્તિદાસને જ્યાંસુધી ભીખારીદાસને ગામ બહાર ભણવા મોકલવાની જરૂર ન્હોતી, ત્યાંસુધી તેમને રોકડા નાણાંની જરૂર ન્હોતી. "તેમની પાસે ખેતી મોટી હતી. ઢોરઢાંખર બસ હતાં, અને દાણોદુણી પણ ઘણું રાખતા" છાશ, દુધ, દહિં, ઘી પણ પુરતાં હતા. એટલે જરૂર નહિ એવું ગામ બ્હારનું કોઇ ગામ વ્હોરી ન લે તો ગામડામાં માણસોને પોતાને જરૂર પુરતી ચીજો મળી શકે છે, અને વૈભવી નહિ તો, સુખી, અને સંતોષી રહી શકે છે. રસ્તા, મોટર બસ, અને રેલ્વેની સવડને લીધે શહેરમાં નકામા જવા આવવાના પ્રસંગો વધ્યા. એટલે ગામડામાં દેખાદેખી ખોટો વૈભવ વધ્યો, અને આવક કમી ના થઈ તો એતી એ રહી. જો કે ખરી રીતે તો ભાવ ઘટવાથી આવક પણ કમી થઇ છે. ગામડાની ગરી-બાઇનું મુખ્ય કારણ આ છે. અસલ ગામડામાં જોઇતી ચીજો ગામડામાં જ પેદા થતી હતી. અને તેથી ગામડાં સ્વાશ્રયી અને સુખી હતાં.

કોઇપણ કારણસર એકવાર દેવું થયું એટલે રામ ચઢવાથી છેવટે રામ રમી જવાનો વખત આવે છે. શાન્તિદાસ જેવા સાધન અને વૈભવવાળા ખેડુતને પણ વનમાળીદાસ શેઠને કહેવું પડે છે કે "ખાતું આંખ તળે કાઢો તો ઠીક, આંકડો જરા વધતો જાય છે" માટે કરજ કરી કોઈ પણ નકામું એટલે જેમાંથી ખેતી કે ધંધો સુધરી આવક વધે નહિ એવું ખર્ચ કરવું નહિ. કરજના ભારથી ખેડુત દબાઇ ગયેલ છે. અને તેથી હતાશ છે. તેમાંથી ન્યાયપૂર્વક અને તેટલી રાહત આપવા હાલની સરકારે કાયદો કર્યો છે. પણ ત્રેવડથી રહી, વખતસર હફતા ભરી, ફરી કરજ નહિ

કરવાનો નિશ્ચય કરી તેનો સારો લાભ નહિ લેવાય તો કરેલી મદદ અને મહેનત નકામી જવાનો ભય છે.

ભીખારીદાસ તેમની ખાતર પરદેશી બુટ લાવ્યા તેથી મોચી, કુંભાર, દરજી વિગેરે તમામ કારીગરની રોજી તુટી. સમાજમાં દેખીતી ન્હાની બાબતની અસર કેટલે સુધી પ્હોંચે છે તેનો આ દાખલો છે. શરીરના એક અવયવને દુ:ખ થાય, તે આખા શરીરને થાય, તેવી જ રીતે સમાજમાં એક માણસને નુકસાન થાય તે આખા સમાજને થાય, એ વાત આ દાખલા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાવી જોઇએ અને તેથી આ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે "**કોઇએ એમ ન સમજવું કે એમાં અમારે શી લેવા દેવા છે; બધાનું સારૂં હોય તો આપણું સારૂં, અને નરતું હોય તો આપણું નરતું.**"

ગામનું પંચ આ બાબત વિચાર કરવા મળ્યું ત્યારે મુંબાઈ જઈ ભણી આવેલા ભીખારીદાસે તો "એક મોટી બશેરીઆ ચોપડી હતી તે ઉપરથી એક લાંબુ ભાષણ કરવાની તૈયારી કરી હતી" એટલે તે ભણ્યા હતા, પણ ગણ્યા ન્હોતા. સિદ્ધાન્ત લાગુ પાડતી વખતે દેશકાળ પ્રમાણે ફેરફાર કરવા પડે છે, તે ભીખારીદાસે જાણ્યું ન્હોતું. હાલની કેળવણી ઘણે ભાગે આવું પોપટીઆ જ્ઞાન આપે છે. તેથી આપણા દેશને બંધ બેસતી ઉપયોગી કેળવણી દાખલ કરવા હાલની સરકાર તજવીજ કરી રહી છે. એમ. એ. એલ. એલ. બી. થયેલા આદ્ય ગુરૂ દીવાન બહાદુર સદ્દગત અંબાલાલભાઈ એ વડોદરાની હાઈકોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ તરીકે પેનશન ઉપર ઉતર્યા પછી એક પ્રસંગે એવું કહ્યું હતું કે "આપણા દેશની આર્થિક હાલત કેમ સુધરે, એ પ્રશ્નમાં-સર્વમાં-મારે તો ડગલે ડગલે ઘણું જ્ઞાન મેળવવાનું છે. અને પોપટીયા કે કેવળ પુસ્તકિયા જ્ઞાન મારે કોડે જ ન જરે, એટલે પ્રત્યક્ષ જોવાનું, અને અનુભવવાનું, વિચારવાનું, તુલના કરવાનું અને પૂર્વાપર બેસાડવાનું અત્યંત છે" "સુંદને ગાંગડે ગાંધી થનાર" માણસને આ વાક્યમાંથી ઘણો બોધ લેવાનો છે.

"ગામ સંપીલું હતું, લોકો લાંબી નજરવાળા હતા" તેથી પરદેશી બુટ નહિ લાવવાનો ઠરાવ કરી પાળી શક્યા અને ગામ આબાદ થયું. ગામના આ મરજીઆત પંચો નાશ પામ્યાં છે. અને સંપને બદલે ઘણે ભાગે પક્ષાપક્ષી અને કોર્ટના કજીયા જોવામાં આવે છે. તેથી ગામનો ઉદ્ધાર થઇ શકતો નથી. આ સ્થિતિ બને તેટલી સુધારવાને મહાસભા સરકાર "પારકી મા કાન વિંધે" એ કહેવત પ્રમાણે ફરજીયાત ગ્રામ પંચાયત કરવાનો કાયદો કર્યો છે. "ન મામા કરતાં કાંણો મામો સારો" એ કહેવત પ્રમાણે મરજીયાત નહિ તો ફરજીઆત ગ્રામ પંચાયતનો સારો ઉપયોગ કરવો એ શીખામણ આ ન્હાના પુસ્તકમાંથી લેવાની છે.

સહકાર, ત્રેવડ, સ્વાશ્રય, અને સર્વોદય સિવાય ઉદ્ધાર નથી. એ બોધ આ ન્હાના પુસ્તકમાં આપેલો છે અને આશા છે કે આ પુસ્તક સમયોચિત અને ઉપયોગી નિવડશે. આ પુસ્તકને વધારે ઉપયોગી કરવા મારી સૂચના છે કે તેને ગામડામાં નાટક રૂપે ભજવવું. પ્રચાર માટે નાટક એક પ્રબળ સાધન છે. ખુલ્લા ચોગાનમાં રાત્રે વગર ફીએ ગાયન વિના ગામને બંધ બેસતી સાદાઈથી ભજવવું; લોકોના આકર્ષણ માટે શરૂઆતમાં, વચમાં અને અંતે ગ્રામોદ્ધારની અને ભજનની રેકર્ડ વગાડવી. અને બને તો મેજીકલેન્ટર્ન સ્લાઇડ બતાવવી.

લેખના પ્રમાણમાં પ્રસ્તાવના લાંબી છે. પણ લેખ સૂત્ર રૂપે છે. માટે બરાબર સમજણ પડે તે સારૂ પ્રસ્તાવનાને ભાષ્યનું રૂપ આપવું પડયું છે.

વન્દન,
પ્રીતમનગર,
અમદાવાદ.
તા. ૨૧-૧૧-૩૯

ચિમન દ. કવિ.

શાન્તિદાસ

ચરોતરમાં મહેમદાવાદથી પાંચ સાત ગાઉ ઉપર પાટીદારની વસ્તીનું એક જુનું ગામ છે. એ મૂળ ગામ નરવાનું હતું, પણ પચાસ પોણોસો વરસથી નરવો તુટયો છે, ને નવી સરવે પ્રમાણે ખાતાબંધી વહીવટ ચાલે છે.

ગામમાં ઉજલીઆત વસ્તી સારી છે, આશરે બસો ઘર પાટીદારનાં છે. બીજાં વાણીઆ, બ્રાહ્મણ તથા વસવાયાનાં છે. ગામના લોક મહેનતુ ને સંપીલા છે. ગામમાં ઘણું દેવું નથી. શાહુકાર વાણીઆ ધીરધાર કરતાં વેપારનો ધંધો વધારે કરે છે. ગામનો ચોરો યતે બાંધેલો મોટો વિશાળ છે, હિંદુઓનું દેવળ પણ સારૂં છે, ને એક ધર્મશાળામાં વટેમાર્ગુ તથા સાધુસંત ઉતરે છે; તેથી ઠેઠ કાનમ લગી ગામની આબરૂ પણ સારી છે.

કણબીની વસ્તીમાં મોટું ને મોભાવાળું ઘર શાન્તીદાસ પાટીદારનું છે. તેમના બાપને સાત દિકરા હતા, તે બધા હાલ જુદા જુદા રહે છે; સાતે દિકરાને વાડી વસ્તાર સારો થયો છે. શાન્તિદાસને છ દિકરા છે, તેમાંના પાંચ મોટા ધંધે વળગી ગયા છે, પણ નાનો ભીખારીદાસ હાલ નોકરી ખોળે છે. આશરે દશેક વરસ ઉપર શાન્તિદાસની વહુના મનમાં એમ આવ્યું કે, મારા છ દિકરામાંથી નાનો દિકરો અંગ્રેજી ભણે ને સરકારી નોકરીએ વળગે તો કેવું સારૂં! વખતે ટોપીવાળાની મહેરબાની થાય, તો ચઢતાં

ચઢતાં એ તો કુમાવિસદાર થઇ જાય, ને આપણે ઘેર આખા પરગણાની હાકેમી આવે. શાન્તિદાસના મનને આ વાત બહુ ભાવી નહીં. હાલ અઢારે વરણ અંગ્રેજી ભણતર ભણવા માંડે છે, તેમાં ઘણા અધવચ મુકી દે છે, ને થોડાજ ઠેઠલગી પહોંચે છે; વળી જે થોડા ભણી ઉતરે છે તેમને બધાને કુમાવિસદારી મળતી નથી એ વાત શાન્તિદાસ સારી પેઠે સમજતા હતા; પણ છોકરો છેલ્લા ખોળાનો હતો, ને આટલી ઉમરે ઘરનાં બૈરાંને નાખુશ કરવાં એ પણ ઠીક નહીં, એમ એમણે વિચાર્યું. વળી એમના હૈયામાં એમ પણ ખરૂં કે પરમેશ્વરને કરવું હોય ને છોકરાનું નશીબ ઉઘડે તો છોકરાની માના કોડ પુરા પડે ને ઘડપણમાં આપણા સુખમાં મણા ન રહે, એટલે પહેલાં તો જરા એમણે બૈરાંનું કહ્યું ગણકાર્યું ન ગણકાર્યું એમ કર્યું; પણ છોકરાની માએ એ વાતની કેડ મુકી નહિં, તેથી હારીને અન્તે તે હા ભણ્યા. સારૂં મહુરત જોઇને અંગ્રેજી ભણાવવા ભીખારીદાસને અમદાવાદ વિદાય કર્યો, અંગ્રેજી વિદ્યા ભણવી સહેલી નથી. તેમાં વળી સરકારના કાયદા; વળી તેમાં ધોરણ ને ફેરણ, ને પરીક્ષાઓ, તેથી ભણતાં ભણતાં ઘણા દહાડા લાગ્યા, તેથી કોઇ કોઇ વાર શાન્તિદાસને અકળામણ પણ આવે. દરમાસે ખાધા ખાઇ તથા ફીના દશ બાર રૂપિયા અમદાવાદ મોકલવા પડે તે મોટા કબીલાદાર આદમીને ભારે પડતા. પણ વરત લીધું, તે પૂરૂં કરવું; હવે અધુરૂં ભણતર મુકવાથી કાંઇ લહાણ નથી એમ સમજી તે કાંઇ બોલતા નહોતા.

અન્તે સાતે વરસે ભીખારીદાસ મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ થયો; તેની ખબર આવતાં શાન્તિદાસને ઘણું સારૂં લાગ્યું, ને છોકરાની મા તેથી વધારે હરખાયાં ને કહે કે, "હું કહેતી નહોતી કે મારો ભીખો નામ કાઢશે? કાંઈ પૈસા ઉગારે કામ થાય? જ્યારે મૂળાના પીતા જેવો ખર્ચ્યા છે, ત્યારે મારો છોકરો નાગરના છોકરાને ટક્કર મારે તેવો થયો છે."

એ પ્રમાણે ભીખાની મા સૌ આગળ કુલાય. ભીખાની મા પરીક્ષા ઉતર્યાના સમાચાર આવ્યા એટલે તેમણે ગામમાં ગોળ વહેંચ્યો, માતાને વધામણાં દીધાં, ને ઘેર નવેદ કર્યાં; બ્રાહ્મણ તથા સગાંસ્નેહિઓને જમાડયાં, અને સો આશરાગતીઓને પણ સંતોકયા. ભીખો ગામમાં આવ્યો ત્યારે ગામના સૌ લોક તેને બોલાવવા આવ્યા, તેઓ શાન્તિદાસને કહે કે "હવે બાપા અધુરૂં ન રાખશો; હવે તો ભીખારીદાસને મુંબઇ મોકલો; બે પૈસા દેવું થશે તો જારબાજરીનો રોટલો ખાઇ પેટે પાટા બાળી દેવાશે પણ હવે તો એને મુંબાઇ મોકલો"

એમ બધા ઘણો આગ્રહ કરીને કહેવા લાગ્યા. શાન્તિદાસ ખાતાપિતા ગૃહસ્થ હતા. તેમની ખેતી મોટી હતી, તથા ઢોરઢાંખર મસ હતાં, ને દાણોદુણી પણ ઘણું રાખતા. પણ નગદ પૈસાનું બહુ જોર એમની પાસે નહોતું એટલે મુંબાઇ મોકલવાનું તેમનું મન ઢચુપચુ થતું હતું. પણ છોકરાનો, તેની માનો, તથા આખા ગામનો આગ્રહ જોઇ તેમણે પણ અંતે નમતું મુકયું, ને ભીખારીદાસને મુંબાઈ ભણવા રાખવાનો વિચાર નકકી કર્યો, ખરચ

સારૂ ગામના શાહુકાર વનમાળીદાસને ત્યાંથી પ્રથમ રૂપિયા સોનો ઉપાડ કર્યો. વિદાય થતાં પહેલાં ભીખારીદાસને કોરે બોલાવીને કહ્યું કે "ભાઇ, મારી પાસે પૈસા નથી, મુંબાઈ તો ઈંદ્રપુરી જેવું છે, ત્યાં ભાતભાતની જણુસો મળે છે. તરેહતરેહના શોખ ત્યાં થઇ શકે છે, માટે તું જો નીતિથી રહી નીચું માથું ઘાલી અભ્યાસમાંજ મન રાખવાનું કબૂલ કરે તો હું મોકલું, નહિ તો ખર્ચ વેઠવાનું મારૂં ગજું નથી, માટે એ વિચાર આપણે માંડી વાળો."

ભીખાએ પોતાના બાપને પગે હાથ મુકીને કહ્યું કે, "ભા, હું એક પાઇ પણ નકામી નહિ ખરચું. અઢાર વરસનો થયો ને શું હું સમજતો નથી કે આપણા ઓરડામાં શું છે ને શું નથી?"

સરકારી કૉલેજ ઉઘડતાં ભીખારીદાસે મુંબઇ જઇ તેમાં દાખલ થયા. ને અભ્યાસ શરૂ કર્યો. થોડા દહાડા તો બાપની શિખામણ ને પોતાનું વચન હ્રદેમાં રાખી ભીખારીદાસે ખુબ મહેનત કરી. પછી ત્યાં જુના થતાં ગયા ને છોકરાઓનો સહવાસ વધવા માંડયો. ત્યાંના પારસીના છોકરાઓના ચળકતા બુટ જોઇ એમનું મન વારંવાર એમ થતું કે આપણે એવા બુટ હોય તો કેવું સારૂં ? એવા મનના ઉછાળા ઉપરા ઉપરી થાય, ને ભીખારીદાસ તેને દાબી દે, પણ વળી પાછું ફરીને બુટનું મન થાય એમ કરતાં કરતાં કેટલાક દહાડા વહી ગયા પણ છેવટે ભીખારીદાસનું મન રોકાયું રહ્યું નહિં. તેમણે વિચાર કર્યો કે આપણે વરસે દહાડે ત્રણસો રૂપિયા ખરચીએ છીએ,

તેમાં ત્રણ ચાર રૂપિયાના વિલાયતી બુટ લેવામાં કાંઈ વધી જવાનું નથી. બીજી ગમે તે રીતે કસર કરીશું તો એટલા રૂપિયા ઉગરશે; એટલે બાપાનું મન પણ રહેશે, આપણું વચન પણ જળવાશે, ને આપણા જીવને ભાવતી વસ્તુ પણ મળશે. એમ વિચાર કરી તેમણે વિલાયતી બુટની એક જોડ લીધી. તે પહેરીને "ચમચમ" કરતા ફરે. ને બુટ સામું જોઇ મલકાઈ મલકાઈ જાય!

ચાર મહિને કૉલેજ બંધ થઇ ત્યારે ભીખાભાઈ પાછા ગામે આવ્યા. સગુંવ્હાલું, ગામલોક સો બસે ગાઉ એમને લેવા સામું આવ્યું હતું. ભાગોળે આવ્યા ત્યારે ભીખાભાઇ ગાડામાંથી ઉતર્યા; પણ ઉતરતાં પહેલા પેલા વિલાયતી બુટ કહાડી પહેર્યો, ને "ચમચમ" કરતા સોથી આગળ ચાલ્યા. સો કહે, "કેમ ભાઇ આવ્યા કે, કેમ ભાઇ આવ્યા કે? સારા છો? કુશળ છો?" ત્યારે એ હળવે રહી કહે, "હા–હા." ગામના છોકરા પણ એમને જોવા આવ્યા હતા. કેમકે એ ગામમાંથી મુંબઇ ભણવા સારૂ આ પહેલ કોઈ ગયું નહોતું, ને ભીખાભાઇ મુંબાઇ જઈ આવ્યા એ મોટી નવાઈ હતી.

ગામમાં આવ્યા પછી સાંજ સવાર હવા ખાવા ભીખારીદાસ નીકળે ત્યારે પેલા બુટ પહેરીને જાય. તે જોવાને ગામના બધા જુવાનીઆ નીકળે. શાન્તિદાસના બીજા દિકરાઓના તથા દિકરીઓના દિકરા મળી આશરે પંદર વીશ હતા. થોડા દિવસ વીત્યા નહીં એટલામાં તેઓએ પોતપોતાની મા પાસે એવા બુટ સારૂ કંકાસ

કરવા માંડયો. શાન્તિદાસના ભાઇઓના ઘરમાં પણ બુટ વાસ્તે કલેશ થવા લાગ્યો. ગામના બીજા કણબી વાણી-આના છોકરાઓને પણ એવા બુટનું મન થયું. બધા છોકરાઓની માઓ પોતપોતાનાં છોકરાઓ ભણીની તાણ કરે; પણ ભાયડાઓ એ માને નહીં. એમ બધાં સારા ઘરમાં થોડો થોડો કંકાસ પેઠો. નીતની કળકળથી ભાયડાઓ છેવટે હાર્યા એકે એકે સૌ એવા બુટ મંગાવવા લાગ્યા. હર ફેરા જ્યારે છુટી પડે ત્યારે ભીખારીદાસ મુંબાઇથી પાછા આવે; ને હર વેળા જયારે આવે ત્યારે ગામનાં લોકનાં છોકરાની પચીસ ત્રીસ વિલાયતી બુટની જોડો લેતા આવે! એમ બે ત્રણ વરસ વીતી ગયાં, ને ગામમાં બીજી પુંજી વધી હોય કે નહીં, પણ બુટની પુંજી તો ઘણી વધી! ગામમાં વિલાયતી બુટની ત્રણસો જોડ થઇ. સાંજે બધા જુવાનીઆ ખેતરે કે તળાવે ફરવા જાય ત્યારે એ બુટ પહેરીને જાય; ને એવા બુટવાળા છોકરાની હહારની હહાર આગળ પાછળ હર વેળા ગામમાં ફરતી દેખાય; તેથી કેટલાક લોકો માંહોમાંહે વાત કરે કે, “ગામની શોભા સારી વધી.” ત્યારે બીજા કહે કે, “એમાં શું કમાયા? ગામ વહેલું ભીખ માગશે.”

વિલાયતી બુટ લાંબા ટકતા નથી, ને વરસ દહાડાની માંહે ફાટી જાય છે, એટલે જતે દહાડે એમ થયું કે ભીખાભાઈ જવા નીકળે તે દહાડે તેમને ગામલોક દોઢસો બસો બુટના પૈસા વળગાડે. આ પ્રમાણે બુટનો ચાલ જબરો થતો ગયો, ને ગામને માથે રૂપિઆ એક હજારનો વરસ દહાડે વેરો ચોંટયો!

એકવાર ભીખારીદાસ ઉનાળાની છુટીમાં ગામ પાછા આવ્યા હતા, ને આંગણામાં ખાટલો ઢાળી પાછલે પહોરે બેઠા હતા. શાન્તિદાસ બાપા એટલે હાથમાં રૂપાની નેળવાળો હુક્કો ઝાલી રાખી “ ગુડગુડ ” કરતા હતા બીજા થોડા પાટીદાર ને ગામલોક પણ ત્યાં સહેજ બેઠા હતા, ને વાતો કરતા હતા. વનમાળીદાસ પારેખ પણ ત્યાં આવ્યા હતા.

વનમાળીદાસ—બાપા, નવરાશે આપણું ખાતું આંખ તળે કાઢો તો ઠીક

શાન્તિદાસ—કેમ વારૂ ?

વનમાળીદાસ—આંકડો જરા વધતો જાય છે તે તમને ખબર હશે.

શાન્તિદાસ—લીધું વરત પૂરૂ કરવું જોઇએ. છોકરાને મુંબાઇ મોકલતાં પહેલ શી રીતે હતું ?

વનમાળીદાસ—ત્યારે તો તમારા સો પચાસ લહેણા રહેતા.

એમ વાતો ચાલતી હતી તેવામાં ગામના દશવીશ મોચી ભેગા થઇ આવ્યા. આવીને ફાળીઆં ઉતારીને રાડ પાડવા લાગ્યા કે, “બાપા, હવે તો બહુ થયું; હવે તો ખમા કરો તો સારૂં.”

શાન્તિદાસ—શું છે ? વાત તો કહો.

મોચીઓ મધ્યેનો એક ગોચી કે જેનું નામ સોમલો હતું તેને તેમણે કહ્યું, "સોમલા, તું ડાહ્યો છે, તું વિગત માંડીને વાત કહે. તમારે શું જોઇએ છીએ ? ને તમારે શું દુઃખ છે ? સગી મા હોય તેને પણ કહીએ તો દુઃખ જાણે."

સોમલો—દુઃખ તો ઘણું છે, વણુ વાંકે મરી જઇએ છીએ; પણ રોગ પ્રમાણે ઉપાય થાય તો કળ વળે; એ તમારા હાથમાં છે. બાપા, તમો ઉપાય કરો તો થાય, નહીં તો એકે ઉપાય નથી, ને અમારે જીવ્યાનો આરો નથી

શાન્તિદાસ—કરાશે તું બોલ. જો મારા હાથમાં હશે તો હું ઉપાય કર્યા વગર નહીં રહું.

સોમલો—બાપા, દુઃખ તો બહુ છે. જુઓ, અમારાં મોચીનાં તમારા ગામમાં વીશ ઘરાં છે. જ્યારથી ગામ વસ્યું ત્યારથી અમો તમારી પછવાડે પછવાડે વસ્યા છીએ ને તમારે ચરણે પડયા છીએ. અમે આજ લગી ગામ લોકના જોડા ને કોશ શીવતા ને અમારો ગુજારો કરતા વળી એકાદ વીઘું જમીન હોય તે ખેડીએ પણ ખરા એમ કરી દહાડા કાઢતા. પણ આ બે વરસથી અમારૂં પૂરૂં થતું નથી, ને છોકરાં ભૂખે મરે છે. બીખોબાપો જ્યારથી મુંબઇ ગયા ત્યારથી અમારા દુઃખનું મંડાણ મંડાયું. એ એક બુટની જોડ લાવ્યા એટલે અમને લાગ્યું ઠીક છે, એમાં શું માંહી. પછી હવે તો ગામમાં લગભગ એવી ચારસો પાંચસો વિલાયતી બુટની જોડ ખપે છે. અમો વરસમાં સો સો જોડ શીવીએ એટલે મજુરીના

૫૦–૭૫ રૂપિયા કમાઇએ, ને અમારા દશબાર ઘરનો નિભાવ એથી થાય. હવે આ બુટ આવ્યા એટલે એ જોડા ખપતી નથી. હવે પારસણોની પેઠે અહીંનાં બધાં બૈરાં જોડીઓ મુકીને બુટ પહેરશે તો બૈરાંનાં પગરખાં શીવવાનું કામ પણ અમારૂં જશે, ને જેટલા થોડા રોટલા રહ્યા છે તે પણ નહીં રહે. અમારો ગુજારો તો ગામલોક ઉપર હતો. પણ ગામલોક તો બુટ પહેરે, એટલે આ દશા આવી. અમારાં છોકરાંને પેટભરી રોટલા પણ મળતા નથી. જો અમદાવાદના કે બીજા આપણા અહીંના ગામના બુટ હોય તો અમારામાંથી ત્યાં જઈ કોઇ શિખી આવત; અથવા ન શિખત તો છેવટે અમે ભુખે મરત; પણ અમારી નાત કે ધંધાવાળા બીજાને રોજી મળત. પણ આ તો વિલાયતી બુટ, એટલે અમારો એકે ઉપાય નથી, ને અમારે કોઈ પણ રીતનું મન વાળવાનું નથી, ને આમ ને આમ ચાલશે તો બધા મરી પરવારીશું.

ભીખારીદાસ—કેવા બેવકુફ લોક છો! તમારે વાસ્તે શું અમો બુટ નહીં પહેરીએ? માણસને ગમે તે પહેરવાની છુટ છે, સાહેબ લોકો બુટ પહેરે છે, મુંબાઈની ઘણી વસ્તી બુટ પહેરે છે, તે સો ગાંડા લોક હશે? બેવકુફ લુચ્ચા લોક!

સોમલો—ગાંડા કે ઘેલા, પણ ભૂખે મરીએ ત્યારે શું કરીએ?

ભીખારીદાસ—ભૂખે મરો છો તેમાં કોનો વાંક છે? બીજો ધંધો કરો.

સોમલો—અમે મોચી તે બીજો ધંધો શું કરીએ?

ભીખારીદાસ—દુનિયામાં ઘણા ધંધા છે, ગમે તે કરો.

સોમલો—શું અમો કુંભારનું કામ કરીએ, કે દરજીનું કામ કરીએ, કે લવારનું કામ કરીએ, કે સોનીનું કામ કરીએ કે હજામનું કરીએ? શું કરીએ, કહો ભીખાબાપા.

ભીખારીદાસ—ત્યારે મજુરી કરો. મજુરીમાં શું આવડવું છે?

સોમલો—અમોએ કોઈ દહાડે મજુરી ન કરેલી તે શી રીતે મજુરી થાય? મજુરીમાં હાથપગમાં જોર જોઈએ. અમને ચાર પૈસા પણ કોણ આપે?

ભીખારીદાસ—ત્યારે પૂરૂ ન થાય તો પરગામ જઈ વસો.

સોમલો—આ ગામમાં અમારી ત્રીશ પેઢી થઇ, ને હવે ઘરબાર મુકીને કયાં જઇએ? અહીંના ઘર શી રીતે ઉપાડી જઈએ? નાતજાત, લેવુંદેવું, બધું અહીં રહ્યું, ને પરગામ શી રીતે જવાય? બાપા,. આટલું બધું અમને કહો છો. ત્યારે તમે વિલાયતી બુટ ન પહેરો તો શું સત્યાનાસ વળી જાય? મોચી મજુરી કરે, બીજો ધંધો કરે ગામ છોડી જાય, તે કરતાં પાટીદાર વિલાયતી બુટ ન પહેરે તો શું બગડે?

શાન્તિદાસ વચમાં બોલ્યા. "ભીખા, તું છાનો રહે આ મોચી કહે છે તે વાત જાણવા જેવી છે. જુવાનીઆવેડા કરી એને તરછોડીશ નહીં."

એટલામાં ગામના પારેખ જગજીવનદાસ આવ્યા. તે કહે કે, "આ શી ભાંજગડ ચાલે છે?"

શાન્તિદાસ—મોચી રાઠ પાડતા આવ્યા છે કે, ગામમાં બુટ આવ્યા, તેથી અમે ભુખે મરીએ છીએ.

જગજીવનદાસ—હા, મોચી મને કહેતા હતા, ને બીજાં વસવાયાં પણ થોડી બૂમ પાડે છે. પુંજીઓ કુંભાર કહે છે કે, એણીવારના વરસે મોચી લોકોએ મારી નાળો સમૂળગી લીધી નથી. પશવો હરજી કહે છે કે, મોચી લોકની શીલાઈ ઓણુ મને મળી નથી. એ રીતે છે માટે આપણે ચાર જણ મળીને વિચાર કરીએ તો સારૂં.

શાન્તિદાસ—કહો તો બધા કાલે મળીએ.

જગજીવનદાસ—ઠીક, હું બધાને કહાવીશ, ને રામનાથમાં કાલ પાછલા પહોરે મળીશું.

બીજે દહાડે શાન્તિદાસ બાપા, એમના ભાઇ ભત્રીજા ગામના બીજા પાટીદાર, જગજીવનદાસ પારેખ, નાથાભાઇ મોદી, જુગલદાસ તલાટી, તુળશીરામ મહેતા વગેરે બધું ગામ રામનાથ મહાદેવમાં ભેગું થયું. ત્યાં વસવાયા પણ વણુ તેડયાં પેટનાં બળ્યાં ભેગાં થયાં હતાં. સોમલો મોચી તથા બીજા મોચી, તથા હરજીના ને કુંભારના આગેવાનો આગળથી આવ્યા હતા. બધાએ પહેલાં તો મોચીની વાત સાંભળી. ત્યાં ભીખાભાઇ પણ ગયા હતા. તેમણે અંગ્રેજી વિદ્વાનો આધાર બતાવીને એક મોટી બશેરીઆ ચોપડી હતી તે ઉપરથી એક લાંબુ ભાષણ કરવાની ત્યારી કરી હતી. તે ઉભા થયા અને બોલવા

લાગ્યા; પણ એમના બાપ અને કાકા કહે. "બેસ બેસ, તું ભણી આવ્યો તે જાણ્યું. હજુ તો અમારૂં ખરચ ખાય છે! જ્યારે બે પૈસા કમાય, ને દુનિયા કેમ ચાલે છે તે સમજે ત્યારે તારૂં ભાષણ બહાર કાઢજે."

બધા વસવાયાંની વતી જગજીવન પારેખ પ્રથમ બોલ્યા, તે કહે કે, "આ બુટની મહોકાણે આઠ દશ મોચીનાં ઘરનો ધંધો બંધ પડયો છે, ને તેમને ખાવાપીવાની બહુ વેળા પડે છે. મોચી નરમ થયા એટલે તેમની ઘરાકીવાળા કુંભાર, દરજી વગેરે પણ નરમ થયા છે; ને બે પૈસા જેના લેણા દેણા છે તે શાવકારનું પણ લેણું ડુબવા વખત આવ્યો છે; અને ધક્કો આખા ગામને લાગશે. કોઇએ એમ ન સમજવું કે, એમાં મારે શી લેવા દેવા છે; બધાંનું સારૂં હોય તો આપણે સારૂ ને નરતું હોય તો આપણે નરતું. હું અમદાવાદ ગયો હતો, ત્યાં પણ આવાં ને આવાં રોદણાં છે. સોનીનાં ઘરેણાં વિલાયતથી તયાર થઈ આવે છે, ને તે એવાં આંખને ગમે તેવાં હોય છે કે આપણા ખરા દાગીનાને પણ કોરે મુકે; એટલે સોનીનો ધંધો બાર આની ગયો છે. લવારનો ધંધો તો બિલકુલ બંધ પડી ગયા જેવોજ છે; લવાર મજુરી કરે તેને અગ્રેજી કારખાનામાં રોજ સારો મળે છે પણ ચપ્પુ, કાતર ને ખીલા કરનારાનો તો બિલકુલ રોજગાર બંધ પડયાં જેવો જ છે. વિલાયતી કાપડ કરોડો રૂપિયાનું આવે છે; તેથી સાળવી, વણકર, છિપા, બાંધણીગર વગેરેનો ધંધો ગયો છે. લોક ઘણાં લુગડાં પહેરે છે તેથી દર જીને

ધોળી શહેરમાં તાજા દેખાય છે પણ એકંદર કારીગર તથા વેપારીને પરદેશી માલ આવવાથી અથાગ નુકશાન થયું છે, ને હજુ તો ક્યાં ? શહેરમાં કોઇ ધણીધોરી નહીં એટલે વિટંબણા ભારે પડે છે. આપણે તો બધા મળીને કરીએ તો બંદોબસ્ત કરવા સમરથ છીએ; માટે મારી ધ્યાનમાં આવે છે કે, આપણે આપણા ગામ પુરતો ઠરાવ કરીએ તો ઠીક."

શાન્તિદાસ—શો ઠરાવ ?

જગજીવન—હાલ તો એટલો કરો કે ગામમાં કોઇ પરગામના બુટ ન પહેરે. એટલું થાય તો મોચીનુ દુઃખ ટળે.

શાન્તિદાસ—કેમ ભવાનીદાસભાઇ, શું ધાર્યું ?

ભવાનીદાસ—હા, હા. સો ફેરા એવો બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ

નાથાભાઈ મોદી—આપણે પણ કબૂલ છીએ, કેમ તુળશીરામ મહેતા ?

તુળશીરામ મહેતા—આપણે પણ સો ફેરા કબૂલ,

જુગલદાસ તલાટી—વારૂ, બૈરાંને ઘેર પૂછયું ? છોકરાં કંકાસ કરશે, તો તેમની માઓ તેમની કુમક કરશે તેનું શું ધાર્યું ?

શાન્તિદાસ—છોકરા અને તેમની માઓ જખ મારે છે.

બધાં કહે, "વાહવા, બાપા વાહવા. ત્યારે ચાલો, આપણે મંદિરમાં તુળશી ઉપાડો." બધા મંદિરમાં ગયા, ને ઠાકોરજી આગળ તુળશી ઉપાડી સૌએ જુદા જુદા સમ ખાધા કે "પરદેશી બુટ લાવીએ તો ઠાકોરજી અમને પુછે," ને પછી બધા વેરાયા.

ગામ સંપીલું હતું; લોક લાંબી નજરવાળા હતા, તોપણ આ વેળા ઠરાવ પાળવામાં થોડી આનાકાની થઇ, ને પછી ઘેર ઘેર થોડી કચ કચ પણ થઇ, પણ શાન્તિદાસે પોતાના ઘેરથી પહેલ કાઢી ભીખારીદાસને જોડા પહેરાવ્યા. એમ પટાપટ ચાલતાં, અન્તે બધા ગૃહસ્થોએ સોગન પાળ્યા, ને છ મહિને મોચી પાછા આગળ જેવા ખાતા પીતા થયા, ને બીજા કારીગર પણ તાજા થયા.

એવામાં નડીઆદથી એક દહાડો મોટમ બારોટ આવ્યા હતા. તેમણે આ બધી વાત ચોરે બેઠે સાંભળી, તે મનમાં બહુ હરખાયા, ને હરખના માર્યા પોતાની મેળે શાન્તિદાસ બાપાને ઘેર કહેવા આવ્યા કે, "બાપા, ગામમાં આગેવાન હોય તો તમારા જેવા હોજો. ખરા અણીના સમે તમે ગામની હિમાયત કરીને ગામનું દુઃખ ટાળ્યું છે. તમારા ઘરનો ધરમ જગ જાણે છે. તમોએ આપણા ગામનું ને દેશનું અભિમાન કરી અઢારે વરણનો ટેક ને ઇજત રાખી છે. આગળ સરકાર દરબારમાં તમારૂં ઘર રૈયતની કુમક કરતુ; હાલ સરકાર તરફથી તો શાન્તિ છે, પણ લોકનું મન નવા નવા પહેરવેશથી છકી ગયું છે, તેથી કારીગર માત્રને તથા અન્તે આખા દેશને બહુ વિપત પડે છે. એ વિપતમાં તમારા જેવાની હિમાયત છે, ને ઓથ છે. તો દેશનું સદાકાળ ભલુંજ થશે. તમારા જેવા તમારા વંશમાં કુળદીવા ઘણા થજો, ને ઈશ્વર તમને તમારા જેવી મતિ સદાય આપજો."

શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ, અમદાવાદ

તરફથી પ્રગટ થયેલા પુસ્તકો

૧ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ (જીવન અને ઉપદેશામૃત)

૨ શ્રી નાગ મહાશયનું જીવન વૃત્તાંત કીંમત ૦–૬–૦ પોષ્ટેજ ૦–૨–૦

૩ એક સંતનો અનુભવ

૪ નવું રેલ્વે સ્ટેશન (પ્રૌઢ શિક્ષણાર્થે)

૫ શ્રમણ–નારદ લોક સેવાવ્રતની કથા લગભગ પડતર કિંમતે રૂ. ૧) માં ૩૨ પ્રતો માંગલીક પ્રસંગો, તહેવારો અને ઉત્સવોમાં વહેંચવા લાયક.

૬ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવના પ્રિય શિષ્ય

શ્રી રામચંદ્ર દત્તનું જીવન વૃત્તાંત

કીંમત ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

૭ જીવનેણ ગાડું—લેખક ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચાર્ય (નશાબંધી પ્રચારાર્થે)

૮ સહકાર (ગ્રામોદ્ધાર માટે)

૯ અણોજો—હીન્દુ મુસ્લીમ ઐક્યના પ્રચારાર્થે

વિષ્ણુપ્રસાદ રતનરામ ઠાકોર

"શ્રી રામકૃષ્ણ ભુવન" ગુજરાત સોસાયટી, અથવા
ખાડીઆ, જેઠાભાઇની પોળ—અમદાવાદ.

રસીકલાલ વાસુદેવ મ્હેતા

સાંકડીશેરી હજીરાની પોળ—અમદાવાદ.

માનદ્ મંત્રીઓઃ–શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ, **અમદાવાદ.**

"સ્વદેશી આપણામાં રહેલી તે ભાવના છે કે જે આપણને આપણી પાસેની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરવા અને તેની સેવા કરવા તથા દૂરની પરિસ્થિતિનો ત્યાગ કરવા પ્રેરે છે."

ગાંધીજી

"મારી સ્વદેશીની વ્યાખ્યા એવી સુંદર છે કે હાલોલનું સ્વદેશી એટલે હાલોલમાં જ બનેલું. હિંદુસ્થાનના બાકીના ભાગનું હાલોલને હરામ હોવું જોઇએ."

ગાંધીજી

"સ્વદેશી સાંપડયા વિના આપણને આગળ જવાનું જોરજ નહિ મળે. હિંદનો આર્થિક ઉદ્ધાર સ્વદેશીમાં જ છે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. સ્વદેશીમાં ધર્મના મૂળ છે. ધર્મનો ત્યાગ કરીને કોઈ પ્રજા ઉન્નતિ પામી નથી અને પામશે નહીં."

ગાંધીજી

"આપણે જ્યારથી સ્વદેશી ધર્મ છોડયો ત્યારથી આપણું અધ:પતન શરૂ થયું, આપણા ઉપર ગુલામી નંખાવાની શરૂઆત થઇ."

ગાંધીજી